

R E C E N Z I J A

KLAIPĖDA – LIETUVOS UOSTAS

Vaitiekus Severinas. *„Kas mūsų – kova įgysim“: Lietuvos žvalgybos vaidmuo sujungiant Didžiąją ir Mažąją Lietuvą*. Vilnius: LGGRTC, 2023. 624 p.

2023-iusius metus Lietuvos Respublikos Seimas paskelbė Klaipėdos krašto metais. Jie buvo paminėti rengiant parodas, konferencijas, publikuojant istorinius šaltinius, istorikų atliktus tyrimus. Lietuvos istoriografija pasipildė labai įdomia Severino Vaitiekiaus parašyta knyga, atskleidžiančia tikruosius Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos iniciatorių, organizatorių ir vykdytojų, įamžinančia jų gerai dokumentuotai užmaskuotą žygdarbį. Tam skirta knygos pirmoji dalis. Iš jos aiškėja, kad iki šiol lietuvių istoriografijoje Ernestui Galvanauskui priskiriami nuopelnai gerokai pervertinti. Be Lietuvos žvalgybos pastangų ir iniciatyvos Klaipėda nebūtų tapusi Lietuvos uostu.

Knygos autorius skyrė daug dėmesio aiškindamasis, kada įvyko lemtingas Ministrų kabineto posėdis, kuriame buvo nuspręsta „užimti Klaipėdos kraštą“, tačiau, išanalizavęs Gedimino Galvanausko, Česlovo Laurinavičiaus, Zitos Genienės, Vasilijaus Safronovo tekstus, galutinės datos nepateikė (p. 35). Autoriui galėjo patalkinti istorikės Aldonos Gaigalaitės straipsnis apie „Ernesto Galvanausko politinę veiklą dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos“, publikuotas 1997 m. *Lietuvos istorijos metraštyje, 1996* (p. 137–159), kuriame išsamiai aprašytas 1922 m. gruodžio 20 d. Ministrų kabineto slaptasis posėdis. Jame buvo svarstyti trys Klaipėdos krašto prisijungimo prie Lietuvos variantai. Pirmasis – iškelti Prancūzijai bylą Tautų Sąjungoje dėl to, kad ji neperduoda Klaipėdos krašto, ir visiškai uždaryti sieną su Klaipėdos kraštu (nesiųsti maisto produktų, nesinaudoti uostu, užsienio prekybą nukreipti per Liepoją, pradėti uosto Šventojoje statybas (p. 144). Antrasis – paimti kraštą jėga, t. y. parinkti „neklusnų“ karį, kuris neva sava valia padarytų perversmą (p. 144). Trečiasis – organizuoti Klaipėdos krašto lietuvininkų sukilimą prieš vokišką krašto Direktoriją ir Gabriėlį Jeaną Petisné – užimti kraštą ir uostą bei turėti ginčo objektą Lietuvos vyriausybės rankose (p. 144). Vyriausybė pasirinko trečiąjį variantą.

Pagirtinas autoriaus dėmesys Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos įvykiuose dalyvavusiems asmenims, sudariusiems Jono Polovinsko Budrio patikimų bendražygių branduolį. Skaitant jų biografijas aiškėja, kad tai buvo išsilavinę, karo tarnyboje užsigrūdinę jauni, drąsūs vyrai. Matoma ir tam tikra Sibiro paralelė. Jonas Polovinskas Budrys dirbo kontržvalgybininku Tolimuosiuose Rytuose, tikėtina, kad mokėjo kinų kalbą. Jo bendražygių komandoje buvo net keturi asmenys, baigę Veiverių mokytojų seminariją (Juozas Tomkus, Andrius Pridotkas, Augustas Kynas, Pranas Klimaitis) ir tarnavę ar dirbę Sibire – Sibiro Vytauto Didžiojo lietuvių batalione, Užamūrės pulke, Centraliame lietuvių biure Sibire. Tai ne atsitiktinumai. Jono Budrio bendražygių – būsimų Lietuvos žvalgybos ir saugumo pareigūnų biografijos padeda skaitytojui susidaryti Klaipėdos krašto sukilimo dalyvio socialinį portretą. Tam skirta knygos antra dalis. Džiugu tarp protingų ir drąsių

vyrų matyti tokias pat protingas ir drąsias moteris – Reginą Kašubaitę (p. 432–433), Oną Jagomastaitę (slapyvardis Ginta) (p. 484–490).

Antroje knygos dalyje daugiausiai dėmesio, be abejonės, autorius skiria sukilėlių vado biografijai. Joje įtaigiai piešiamas talentingo kontržvalgybininko, gebančio analizuoti, sisteminti, apibendrinti, strateguoti, portretas. Atskleidžiamas J. Polovinsko Budrio gebėjimas bendrauti, pažinti ir vertinti žmones, jų savybes, tačiau labiausiai stebina, gerąja ta žodžio prasme, gebėjimas prisiimti atsakomybę už padarytas klaidas.

Išskirtinai nauja ir didžiausią išliekamąją vertę turinti yra knygos trečioji dalis, kurioje pasakojama 12-ojo žvalgų punkto ir valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardoje istorija. Joje ypatingo dėmesio nusipelno mūsų žvalgų veikla išaiškinant ir surenkant įkalčius Kauno bylai (geriau žinoma kaip Noimano-Zaso byla), stebint ir sekant nuteisintuosius kalėjime, talkinant Lietuvos teisėsaugai teismo proceso metu. Atskleidžiama, kaip Lietuvos žvalgybai pavyko sužinoti nacionalsocialistų planus Klaipėdos krašte. Šioje dalyje, kalbant apie Onos Jagomastaitės (agentės Gintos) darbą Lietuvos žvalgybai, papasakota tragiškai pasibaigusi Jagomastų šeimos istorija (visi buvo sušaudyti Aukštuosiuose Paneriuose Vilniuje, p. 490).

S. Vaitiekaus knyga yra svarus indėlis į XXI a. lietuvių istoriografiją. Ją priskirtume ketvirtajai istoriografijos kryptiai pagal istorikę Aldoną Gaigalaitę (Gaigalaitė A. Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996. Vilnius: LII, 1997, p. 140) arba sukilimo-pri(si)jungimo trečiajai versijai pagal recenzijos autorės klasifikaciją (Grigaravičiūtė S. „Klaipėdos krašto pri(si)jungimas diplomatijos istoriko akimis“ pranešimas konferencijoje „Klaipėdos krašto prijungimo politinė, ekonominė ir kultūrinė reikšmė Lietuvai“ (Klaipėda, KU, 2013 12 06). Aldona Gaigalaitė išskyrė 4-ias „istoriografijos kryptis“ pagal tai, kuris 1923 m. sausio įvykių Klaipėdos krašte pasakojimo scenarijus pasirenkamas. *Pirmasis* – Klaipėdos krašto gyventojų sukilimas prieš „vietinę Klaipėdos krašto vyresnybę“, neminint Lietuvos vyriausybės ginkluotųjų pajėgų ir šaulių paramos, *antrasis* – Lietuvos vyriausybės inscenizuotas Klaipėdos krašto „sukilimas“, vietos gyventojų iniciatyva ir veikla paliekama antrame plane. Antrojo scenarijaus autoriai terminus *sukilimas* ir *sukilėlis* rašė kabutėse. *Trečiojo* scenarijaus autoriai įrodinėjo, kad „Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos yra įvykdę patriotinės organizacijos ir aktyviausi iš jų šauliai“, ir neigė Lietuvos vyriausybės iniciatyvą bei dalyvavimą. *Ketvirtasis* pasakojimo scenarijus – Klaipėdos kraštas prijungtas visų sutelktomis pajėgomis – Lietuvos visuomeninių organizacijų, klaipėdiškių lietuvių, Lietuvos karių ir Didžiosios Lietuvos savanorių. Pagal A. Gaigalaitės klasifikaciją, S. Vaitiekaus rekonstruotą įvykių versiją galime priskirti ketvirtajam scenarijui, tačiau reikėtų jį praplėsti ir papildyti pagrindiniu įvykių organizatoriumi ir dalyviu – Lietuvos žvalgyba.

Recenzijos autorė įsitikinusi, kad Lietuvos istoriografijoje iš esmės egzistuoja dvi koncepcijos Klaipėdos krašto inkorporavimo klausimu – sukilimo-pri(si)jungimo ir ginkluotųjų pajėgų įvedimo-užėmimo (kartais įvardijama okupacijos). Sukilimo-pri(si)jungimo koncepcijoje, pagal tai, kas dalyvavo ar nedalyvavo prijungiant, galimos trys versijos: 1) be išorinės paramos, 2) remiant šauliams ir 3) remiant šauliams, Lietuvos kariams ir Didžiosios Lietuvos savanoriams. Po S. Vaitiekaus knygos trečiąją versiją tektų pako-reguoti ir pervadinti į „sukilimo-pri(si)jungimo remiant Lietuvos žvalgams, Lietuvos kariams, šauliams ir Didžiosios Lietuvos savanoriams“.

Subjektyviu recenzentės požiūriu, S. Vaitiekaus knyga išsiskiria iš kitų tokio pobūdžio istorikų darbų tuo, kad jame dažnai naudojami ir cituojami istorikų moterų – Vilmos Bukaitės, Daivos Dapkutės, Estelos Gruzdienės, Ingridos Jakubavičienės, Audronės Veilentienės ir kitų darbai. Teigiamai vertinamas jų indėlis į temos istoriografiją. Teliaka autoriui padėkoti už drąsą ir pramuštas „stiklines lubas“.

Suvokdama, kad S. Vaitiekaus knyga buvo skirta plačiajam skaitytojų ratui ir labai skubėta ją išleisti dar Klaipėdos metais, recenzentė norėtų palinkėti autoriui sulaukti šios knygos antro leidimo ir jame kai ką pataisyti bei papildyti. Pirmiausia, patikslinti Fabijono Neveravičiaus gimimo datą (p. 452), nes dabar, pagal tai, kaip parašyta tekste (g. 1907), į kariuomenę 1919 m. mobilizuotas dvylikos metų asmuo. Labai reiktų išsamaus įvado, kuriame išryškėtų autoriaus indėlis į istoriografiją, atlikto tyrimo naujumas ir aktualumas ir, be abejonės, šaltinių ir literatūros sąrašo bei tikslesnių archyvinių nuorodų metrikų, kuriose būtų nurodyta dokumento data, sudarytojas, adresatas.

Dėl puikios ikonografijos knyga yra labai tinkama edukacijai istorijos ir pilietinio ugdymo pamokų metu. Joje daug pasiaukojimo Tėvynės labui, atsakomybės, ištvermės, Tėvynės meilės ir moralinės drąsos pavyzdžių. Jie įkvepia, patraukia ir įtraukia, sukelia pasididžiavimo savo tauta ir jos žmonėmis jausmą. Publikuoti dokumentai ar jų ištraukos istorijos pamokų metu pasitarnaus ugdant mokinių darbo su pirminiais šaltiniais ir kritinio mąstymo gebėjimus. Puikiai parinkta ikonografija, fantastiškas maketas S. Vaitiekaus knygą *Kas mūsų – kova įgysim* paverčia reikšmingu rašytiniu paminklu mūsų herojams.

Sandra Grigaravičiūtė